
Inga
TOMIĆ-KOLUDROVIĆ

POJAM
INTEGRACIJE
U SUVREMENIM
SOCIOLOŠKIM
TEORIJAMA

Od kraja šezdesetih godina nadalje, s pojavom novih socijalnih konflikata i raspadom linearnog životnog tijeka¹ dotada dominirajuća shvaćanja integracije kao socijalnog konsenzusa postala su neprimjerena za razumijevanje funkcioniranja suvremenih, postindustrijskih društava. Budući su se do tada dominantne teorije sustava bavile pretežito problemima društvenog poretka, njihov se analitički instrumentarij pokazao nedostatnim u području društvene promjene. S druge strane, ni marksistička paradigma nije posjedovala instrumentarij za objašnjenje kolektivnih djelovanja čiji cilj nije bio promjena sustava. Potreba da se znanstveno obrazlože novi načini diferencijacije i novi tipovi konflikata, ali i novi tipovi zajedništava, prisilila je sociološku teoriju da pojam integracije promatra iz novog rakursa. Budući je integracija povezana s načinima uspostavljanja društvene strukture globalnih društvenih tipova, a da se hrvatsko društvo, kao i većina postsocijalističkih društava, sporo oslobađa predmodernih elemenata, analizu promjena značenja pojma integracije u suvremenim društvima korisno je započeti najprije analizom značenja integracije u kontekstu prijelaza predmodernih u moderna društva.

Klasična sociološka tradicija i integracija

U ozračju prodiranja industrijalizacije: prostorne i socijalne mobilnosti, fragmentacije, diferencijacije, mrvljenja velikih, partijarhalnih obitelji i sekularizacije, sociološki su klasici, uočavajući te probleme, pojam integracije koristili u kontekstu pokušaja sprečavanja raspada zajednice. Svjesni neminovnosti prijelaza u moderna društva dok zagovaraju promjene, istodobno, međutim, žale za predmodernim vremenima. Ta ambivalentnost klasične sociologije evidentna je i u shvaćanju pojma integracije.

Prijelaz s tradicionalnog, predmodernog društvenog uređenja na moderno građansko društvo XIX. st. Ferdi-

nand Tönnies, primjerice, doživljava kao raspadanje organske zajednice. (Tönnies, 1988.) Za razliku od “zajednice” u kojoj je život određen afektivnom blizinom, osjećajem pripadnosti, zajedničkim uvjerenjima i vrijednostima, u “društvu” djelovanje nije jedinstveno. Ono služi pojedinačnim ciljevima i interesima razmjene, a međuljudskim odnosima upravljaju utjecaji izvana. Društveni odnosi, doduše, nastaju kao tvorevine čovjekove volje za udruživanjem², ali promjenom volje bića u kalkulantsku volju izbora, odnosno pomoću svrsishodne racionalnosti mehaničke stvarnosti društva raspada se, tvrdi Tönnies (1988.), organska stvarnost zajednice. Skepsa koja prati prijelaz iz zajednice u društvo koja se osjeća kod Tönniesia nije tada bila usamljena među sociolozima.

I Emile Durkheim pokušava poboljšati postojeću društvenu stvarnost uspostavljanjem novog morala kao pretpostavke kvalitetnijeg razvoja. (Durkheim, 1988.) Opredijelivši se za solidarnost kao način integracije društva, Durkheim je razlikovao mehaničku i organsku solidarnost i, stoga, društvo s mehaničkom i s društvenom podjelom rada. Shvaćajući solidarnost kao formu odnosa, odnosno kao međusoban odnos struktura i načina funkcioniranja društva s odgovarajućim sustavom vrijednosti, tvrdio je da društvena solidarnost postoji kad se organizacijske forme društva slažu s oblikom morala. Durkheim zagovara nadomještanje segmentiranog, odnosno predmodernog tipa društva za koji je karakteristično krvno srodstvo i kolektivna svijest te u kojem je integracija posredovana sveopćim nadzorom i represivnim mehanizmom oružja, društvom s društvenom podjelom rada. Svjestan nemogućnosti povratka u predmodernu društvo, ali i opasnosti koje za društvenu integraciju ima nov, industrijski tip društva s njegovim slabljenjem društvenih veza, Durkheim zagovara potpuno nov moral.³

Nov moral organske solidarnosti određen je podjelom rada koja sve više preuzima “ulogu koju je prije ispunjavala kolektivna svijest” (Durkheim, 1988.:22). Podjela rada na taj način poprima moralnu dimenziju. Ona pridonosi sve većoj individualizaciji, ali i društvenoj solidarnosti, jer je osoba ovisnija o društvu ako je u njemu razvijena podjela rada. Durkheim je shvatio nastanak ugovora kao početak moralnog regulativa razmjene, jer on zamjenjuje mehaničku solidarnost organskom koja je rezultat “dobrovoljnog karaktera članstva u organizaciji” (Katunarić, 1988.a:15).

Razvoj industrijskih društava dokida, tvrdi pesimistično i Georg Simmel, ranije postojeću integriranost kulture i individualnog životnog svijeta. (Simmel, 1958.) Sve dife-

renciranija podjela rada, industrijalizacija i sve sofisticiraniji novčani promet pridonose, kako to Simmel kaže, razdvajanju “stvari” i “ljudi”. (Simmel, 1958.:505) Zbog objektivizacije kulture u industrijskom društvu javlja se snažna tendencija otuđenja pojedinaca. Taj razdor koji Simmel naziva “tragedijom kulture” uvjetovan je razvojem novčane privrede. Novac olakšava podjelu rada, ali i racionalizira i opredmećuje odnose među ljudima i pridonosi rastućoj socijalnoj diferencijaciji. On, s jedne strane, stvara slobodu, a s druge strane anonimnost u socijalnim odnosima koji postaju sve bezličniji. (Simmel, 1958.)

I Spencerova teorija evolucije koja opisuje razvoj od jednostavnih prema kompleksnim društvima sukcesivnim diferenciranjem, izražava određenu dvojbu o tome jesu li sve diferenciranija društva ujedno i integriranija. Umnožavanje raznolikosti koje Spencer zagovara ne znači, naime, uvijek i napredak. Napredak društva određuje samo ono povećanje heterogenosti koje ide od neodređene homogenosti prema određenoj heterogenosti, pri čemu određena heterogenost znači povećanje koordinacije u obavljanju pojedinih funkcija, odnosno povećanje integracije. (Spencer, 1965.) Spencerovo shvaćanje integracije u kontekstu povezivanja i koordinacije pojedinih dijelova sustava susreće se i kod von Wieseova učenja o odnosima.

I Weberovu analizu modernog društva karakterizira neka vrsta metafizičkog žaljenja prema kojem proces racionalizacije pretvara moderno društvo u besmisleni “željezni kavez”. (Weber, 1988.) S procesom racionalizacije kao temeljnim trendom modernih društava, sva područja ljudskih odnosa postaju podložna kalkulaciji i administraciji. Propadanje društvene solidarnosti uz istodoban porast formalne racionalnosti, temeljna je karakteristika suvremenih društava, tvrdi Weber (1988.). Zbog procesa racionalizacije propadaju patrijarhalne interesne zajednice, pa nekadašnji socijalni partneri, kao što su primjerice zemljoposjednici i njihovi nadničari, neizbježno postaju ekonomski protivnici (Weber, 1892.). Smještajući društvenu solidarnost u kućnu zajednicu, njihovo raspadanje Weber povezuje s nastankom trgovačkih društava koji su preduvjet kapitalističkih tržišta. U modernim, kapitalističkim društvima sve se rješava na liniji formalne racionalizacije birokratske procedure. Birokracija je temelj strukturalne fragmentacije, zbog čega se “privreda pretvara u mozaičnu strukturu različitih stupnjeva monopolizacije, a društvena zajednica u masovno društvo” (Katunarić, 1988.a:23).

Koncepcija integracije Karla Marxa (1907.) veže se, pak, uz zaštitu interesa vlastite skupine na račun drugih. U osnovi njegova poimanja socijalnog diferenciranja nalazi

se određen položaj unutar proizvodnog procesa te time razdvajanje ljudi na "tlačitelje" i "potlačene" ima ekonomsku osnovu. Podjela rada uvela je privatno vlasništvo u društvene odnose i na taj način rascijepila ljudski rod na dvije suprotne klase (Marx, 1907.).

Povijest, kao što znamo, nije potvrdila Marxova predviđanja smjera društvenih promjena. Klasni sukob ne samo da se nije pojačao nego je gotovo posve nestao. Umjesto klasne polarizacije javljaju se sve sofisticiraniji sustavi diferencijacije. Postindustrijska društva kasnog kapitalizma ne potresaju, naime, isti problemi kao industrijska društva. Vanjsko segmentiranje življenja nije više smetnja individualnom oblikovanju života, pa se čini da pojedinac ponovno dobiva moć nad izgubljenim dijelovima identiteta. To je, ipak, samo privid, jer je tzv. "nova integriranost" sustavni učinak suvremenog, postindustrijskog društva. On nalaže pojedincu sustavnu integraciju, međutim, ne više na kolektivnoj, nego na individualnoj razini. Stoga i pojam integracije u suvremenim sociološkim teorijama prima novo značenje.

Suvremene sociološke teorije i integracija

Integracija sustava i socijalna integracija

S pojavom funkcionalističke teorije sustava američkog sociologa Talcota Parsonsa pedesetih godina XX. st. pojam integracije postaje jedan od najvažnijih pojmova u suvremenoj sociologiji. U kontekstu konceptualizacije teza o stabilnosti društvenog sustava, Parsons inaugurira model pomoću kojeg se individualne potrebe usklađuju s vrijednosnim predodžbama društva. Te vrijednosne predodžbe, odnosno orijentacije djelovanja pridonose da *ego* i *alter* ograniče individualne potrebe u korist općih interesa. Temelj očuvanja strukture društva nalazi se u očuvanju stabilnosti sustava "pomoću procesa koji vrijednosti povezuju sa sustavom subjektivnih uvjerenja" (Parsons, 1976.: 173). Stoga je, drži Parsons, najvažnije pronaći mehanizme koji štite poredak.

Bitna pretpostavka stabilnosti sustava je interakcija između aktera pri čemu reakcija *altera*, odnosno drugih na djelovanje *ega* predstavlja pozitivnu sankciju. Takva interakcija sadrži sva bitna strukturalna obilježja i sustava kao cjeline i njegova četiri podsustava⁴. Pojam integracije, pak, smješta se u odnos između pojedinca i sustava, odnosno u pojašnjenje načina na koje subsustavi ostvaruju funkcionalne preduvjete očuvanja sustava. Značenje integracije u Prasonsovoj teoriji nadilazi činjenicu da je riječ o jednom

od funkcionalnih preduvjeta iz njegove AGIL sheme⁵: integracija je temeljni pojam cjelokupne teorije sustava (Parsons, 1976.).

Budući da su, po mišljenju Parsonsa, samo integrirani sustavi stabilni, integracija je suprotna dezintegraciji i anemiji. Sustav je integriran onda kad je uspostavljen na zajedničkim vrijednostima, pa integracija obavlja dvostruku ulogu: ona je i temeljni zadatak i preduvjet funkcioniranja društva, odnosno i brana raspadu sustava i pretpostavka njegova funkcioniranja. Integracija, dakle, istodobno služi i uspostavljanju sustava i njegovu održavanju. Ona upućuje i na načela prema kojima se pojedinci odnose u društvu i na relaciju između dijelova društva (Parsons, 1977.).

Takvo shvaćanje integracije bilo je engleskom sociologu Davidu Lockwoodu povod ne samo za kritiku Parsonsova pristupa nego i funkcionalizma općenito te za uvođenje distinkcije socijalna integracija/integracija sustava. Pod socijalnom integracijom Lockwood raspravlja o načelima prema kojima se pojedinci u međusobnom djelovanju odnose u društvu. Kod "problema integracije sustava riječ je" (Lockwood, 1979.:125) o relaciji između pojedinih dijelova društva. Osim što uvodi tu distinkciju koja je postala nezaobilaznom referentnom točkom svih kasnijih socioloških rasprava o integraciji, Lockwood kritizira i jednostranost Parsonsova shvaćanja integracije kao preduvjeta harmonije sustava. Budući da i socijalna integracija i integracija sustava mogu biti ili sređene ili konfliktne, integracija nije identična harmoniji, tvrdi Lockwood (1979.).

Na sličan je način on kritičan i prema konfliktnim, marksističkim teorijama. Dok funkcionalisti ističu uloge djelujućih i naglašavaju funkcionalne i nefunkcionalne odnose između institucija i društva, konfliktni teoretičari poput Ralfa Dahrendorfa (1994.), kao motor socijalnih promjena ističu konflikt između skupina djelujućih. I konfliktan pristup, prema mišljenju Lockwooda (1979.), naglašava samo jednu stranu problema: djelovanje nasuprot strukturi. Zato je temeljni zadatak sociološke teorije inauguirati analize pomoću kojih bi se prevladao dualizam djelovanja i strukture. To se može postići ako distinkcija integracija sustava/socijalna integracija postane temelj analize društva, odnosno ako se razina strukture sustava poveže s razinom djelovanja aktera.

Taj se Lockwoodov zahtjev posebno reaktualizirao u kontekstu rasprava o mikro/makro dihotomiji kao analitičkoj distinkciji u suvremenim sociološkim teorijama. Budući da makro-sociološki pristupi više ističu integraciju sustava, mikro pristupi individualnu razinu ponašanja aktera, a teorijska shvaćanja koja pokušavaju pomiriti mikro i

makro pristup socijalnu integraciju, Lockwoodova distinkcija postaje odlučujuća i za razlikovanje pojedinih socioloških pristupa integraciji unutar mikro/makro dualizma.⁶

Integracija u kontekstu mikro/makro dualizma

Jedan od najpoznatijih zastupnika makro pristupa, nje- mački sociolog Niklas Luhmann (1975.) integraciju ne uspostavlja, kao Parsons, socijalnim, političkim i normativnim konsenzusom, odnosno homogenizacijom, nego upravo suprotno, diferencijacijom. Društvo je naprednije i učinkovitije ako je diferenciranije. Luhmann objašnjava integraciju razlikujući tri razine izgradnje sustava: sustav interakcije, sustav organizacije i sustav društva (Luhmann, 1975.). Sustavi interakcije jednostavni su socijalni sustavi koji teško mogu konsolidirati trajne sustave. Sustavi organizacije definirani su pravilima članstva, a tek je sustav društva obuhvatni socijalni sustav svih komunikativno ostvarivih radnji.

S tzv. "autopoietičkim preokretom" osamdesetih godina Luhmann počinje zastupati tezu o zatvorenosti sustava. Sustav se organizira sam iz sebe i odnosi se sam na sebe, odnosno ostvaruje se kad postoji autopoietična komunikacija⁷. Sustav se razlikuje od okoline "razgraničavanjem prikladne komunikacije" (Luhmann, 1986.: 269),⁸ pri čemu je odnos ili referencija prema drugim komunikacijama pretpostavka komunikacije.⁹

Kako bi opravdao sve veću kompleksnost suvremenih društava, Luhmann uvodi pojam kontingencije. Ona označava bezbrojne alternative mogućeg djelovanja. Suvremena stvarnost toliko se brzo mijenja da psihički sustavi, kako Luhmann naziva ljude, stalno imaju sve veće mogućnosti djelovanja, ali i utjecaja na djelovanja drugih (Luhmann, 1984.). Taj se uzajamni utjecaj naziva "dvostrukom kontingencijom". Kompleksnost se može svladati redukcijom kompleksnosti, ali ona ne smije štetiti niti alternativama drugih aktera niti cjelini sustava. U reduciranju kompleksnosti pomaže postojanje sustava sa stabilnom unutra/izvana razlikom. To "nalaže izgradnju zajedničkih normi i donošenje suboptimalnih rješenja kako bi svaki pojedini sustav zadržao elastičnost prema okolini" (Katunarić, 1988.b:302). Da bi postigli tu integrativnu funkciju, i psihički sustavi, znači ljudi, i socijalni sustavi upotrebljavaju smisao. Budući da samo zajednički smisleni sadržaji dopuštaju interakcije i komunikacije među sustavima, kompleksnost se reducira dodjelom smisla. Stabilnost sustava¹⁰ postiže se, dakle, njegovom sve većom kompleksnošću¹¹, pri čemu su zajednički smisleni sadržaji pretpostavka integracije.

S obzirom na monopolizaciju komunikacije Luhmann razlikuje dva tipa sustava: društva i interakcije. Socijalni sustavi su društva ako uključuju sve operacije koje imaju vrijednost komunikacije. Međutim, socijalni sustavi su interakcije “ako moraju prepoznati da njihova okolina sadrži komunikacije koje se ne mogu kontrolirati sustavom. Interakcije stoga trebaju socijalne granice” (Luhmann, 1987.:114).

Makropristup integraciji nazočan je i u ranijim radovima Jürgena Habermasa. On razvija tzv. dvostupanjski model društva koji uključuje “svijet života” i “sustav” (Habermas, 1985.). Pod socijalnom integracijom Habermas podrazumijeva uzajamno djelovanje članova društva, a kontekstualizira je u sustave institucija u kojima su subjekti “podruštvljeni”. U njima se društveni sustavi pojavljuju u simbolično strukturiranom svijetu života (Habermas, 1982.:13). Integracija sustava spominje se u kontekstu sposobnosti da društveni sustav održi i svoje granice i svoj ustroj u odnosu na nestalnu okolinu. Oslanjajući se na Luhmanna, pod integracijom sustava podrazumijeva redukciju kompleksnosti koju sustav proizvodi u svrhu održanja. Budući da se, po mišljenju Habermasa, kriza sustava javlja tek ako se istodobno dovode u pitanje i integracija sustava i socijalna integracija, važnije mu je pitanje socijalne integracije, odnosno pitanje jesu li krize nezaobilazna pojava suvremenih društava.

Habermas razlikuje dvije vrste kriza političkog sustava: krizu racionalnosti i krizu legitimnosti, a objašnjava ih pojmovima *input* i *output* (Habermas, 1987.). Politički sustav ovisi o tome hoće li mu građani pokazati visok stupanj “difuzne masovne lojalnosti”. Taj bonus legitimiteta (*input*) povlači za sobom i odredbe uprave (*output*). *Output* kriza političkog sustava je kriza racionalnosti koja “urušava” poteze upravljanja. Ako nedostaje *input*, riječ je o krizi legitimnosti, odnosno krizi identiteta. Kriza identiteta izravno ugrožava socijalnu integraciju. Stoga su krize opasne tek kad postanu krize identiteta. Budući da u suvremenim društvima ne dominiraju više suprotnosti između najamnog rada i kapitala, nego suprotnosti između integracije sustava i socijalne integracije, u njima se javljaju krize legitimnosti kao izraz osjećaja rušenja modernog društva te nedostatne fleksibilnosti sociokulturnog sustava prema promijenjenim vrijednostima.

Socijalno integrirana društva, drži Habermas, (1987.) karakterizira postojanje vrijednosnog konsenzusa. Ljudi se identificiraju s društvenim institucijama i njihovim temeljnim načelima, a socijalna integracija odražava se u slikama svijeta, formacijama identiteta, pravnim i moralnim susta-

vima društva. Za društva “kasnog kapitalizma”¹² specifičan je, međutim, rast kriznih simptoma, posebno u političkom sustavu.¹³

Inauguriranjem “teorije komunikativnog djelovanja” osamdesetih godina i Habermas mijenja paradigmu, te pokušava povezati mikro i makro razinu analize društva. Ne čudi, stoga, preciznije definiranje pojma “svijeta života” kao samorazumljive, neupitne pozadine komunikativnog djelovanja, odnosno kao osnove za sporazum među akterima. “Svijet života” je mjesto na kojem se odigrava samoreprodukcija i samointerpretacija socijalne skupine, a temelji se na procesima sporazumijevanja (Habermas, 1981.b:483).¹⁴ Pojam svijeta života postaje komplementaran komunikativnom djelovanju: sudionici komunikacije “kreću se uvijek unutar horizonta svoga svijeta života i iz njega ne mogu izići” (Habermas, 1981.b:192). Budući da su komunikativne mogućnosti društva “sačuvane” u svijetu života,¹⁵ svijet života se dovodi u vezu i s koncepcijom međusubjektivnosti i sporazumijevanja.

U teoriji komunikativnog djelovanja pojam sustava manje je važan od svijeta života. Sustavi su područja u kojima svrhovito racionalno djelovanje postoji u čistoj formi. Sve značajnije prodiranje imperativa društva u svijet života i njegovo racionaliziranje, odnosno “koloniziranje” postaju temeljno rušilačko obilježje suvremenih društava (usp. Habermas, 1981.b:293). “Kolonizacija svijeta života” manifestira se u anomiji, a indikatori su joj kulturno osiromašenje, postvarenje, te raspad tradicionalnih znanja i svjetova života. Kako se društveni konsenzus raspada zbog socio-kulturnog sustava, krize legitimacije mogu nestati samo jačanjem komunikativne razumnosti. Stoga su komunikativno djelovanje i racionalno sporazumijevanje kao pretpostavke konsenzusa temeljni integrativni element društva u Habermasovoj teoriji.

Habermasove teze o razumnosti i konsenzusu postmoderni su teoretičari, međutim, doživjeli kao još jedan totalizirajući modernistički projekt. U sjeni teza o promjeni industrijske u postindustrijsku paradigmu pomoću koje se od kraja sedamdesetih godina objašnjava činjenica da su znanost, znanje i tehnološko istraživanje postali temelj socio-ekonomskog odnosa u suvremenim društvima (Bell, Touraine), razvila se i postmodernistička teorija sa zahtjevima za korjenitom kulturnom i političkom transformacijom.

Suprotstavljajući se Habermasovu idealu “bešumnog” društva, J. F. Lyotard (1984.) tvrdi da on izjednačava istinu s prisilom te da konsenzus ne smije biti cilj, nego stanje diskusije. Suvremeno društvo ne karakterizira univerzalna

istina i konsenzus, nego nesuglasje, disenzus (Lyotard, 1984.). Pojam integracija se, stoga, teško više može vezivati uz poopćavanje privilegirane "istine", pa bi trebao uvažavati relativizam i različitost te nove načine djelovanja.

U situaciji slabljenja institucija posredovanja između pojedinca i države i "deinstitucionalizacije" privatne sfere, postmoderna politika trebala bi, tvrdi C. Spretnak podržavati sve veću participativnost u institucijama, "zeleniti" politiku, spiritualnost i kulturu te "postavljati nova pitanja u postmodernom referentnom okviru" (Spretnak, 1988.:38). Taj postmoderan referentni okvir čine ekološka mudrost, participativna demokracija, personalna i socijalna odgovornost, nenasilnost, decentralizacija, ekonomija zasnovana na lokalnoj zajednici, postpatrijarhalne vrijednosti, poštivanje različitosti, globalna odgovornost i usmjerenost na budućnost.

Nestankom koherentnog sustava ideoloških načela koji je osiguravao kolektivno ideološko jedinstvo djelovanja, počeo se rastakati i konsenzus zasnovan na konceptu ekonomskog rasta i sigurnosti, proizvodeći daljnje distinkcije između socijalne integracije i integracije sustava. Kao teorijski odgovor na situacije u kojima se kooperacija nije više javljala u smislu razmjene dobara, nego u smislu konkurencije i konfrontacije, a integracija se objašnjavala zahtjevima za strateško djelovanje, u SAD-u se involvira resursno-mobilizatorska mikroparadigma. Pripadnici "resursno-mobilizatorskog" mikropristupa analiziraju kolektivne akcije među skupinama sa suprotstavljenim interesima kao tzv. stratešku interakciju. Američki teoretičar George K. Homans, povezujući radikalni biheviorizam s modelom *homoeconomicus*, tvrdi da osobe žele maksimalizirati vlastitu koristit učeći ono što donosi najviše koristi. Budući da s djelovanjem uvijek povezuju određeno očekivanje, u svakoj situaciji razmišljaju isplati li im se angažman ili ne, odnosno, racionalno donose odluke¹⁶ (Homans, 1972.).

Za razliku od Homansa, njemački sociolog Karl D. Opp polazi od teze da se osobe "ponašaju tako da u što je moguće većoj mjeri zadovolje potrebe uzimajući u obzir dane uvjete" (Opp, 1986.:7). Dakle, djelovanje je odluka da se pridržavamo propisa s obzirom na okolnosti, jer su sankcije efekti povezani s korišću i troškovima djelovanja. Tako se osoba identificira s normama i integrira zato što dobiva pozitivnu korist pridržavajući se normi. Ljudi se, po Oppovu mišljenju, stalno nalaze pred alternativama djelovanja te biraju onu koja je najpovoljnija, tj. onu "čije su vrijednosti nagrađivanja i očekivanja relativno visoke" (Opp, 1978.:50). Budući da Opp zastupa individualističku, mikroperspektivu tako što istodobno vodi računa i o mik-

rofenomenima kao što su nezaposlenost, ekonomske krize ili promjene vrijednosti, njegov pristup, ipak, locira aktera u neke vrste socijalnih mreža.

Ograničavajući se na razinu individualnog djelovanja i razinu interferencije velikog broja onih koji racionalno djeluju, većina teoretičara resursno-mobilizacijske paradigme zanemaruje, međutim, ulogu vrijednosti i identiteta aktera. Recentniji mikro-mobilizacijski pristupi nastoje stoga revidirati temeljni model povezujući individualne i socio-kulturne razine analize. Priznajući “složenost odnosa između ne-institucionalnih i institucionalnih strategija” (Scott, 1990.: 116), naglašavaju važnost identiteta, solidarnosti i svijesti u mobiliziranju kolektivnih djelovanja (Morris, McClurg Mueller, 1992.). Oni uočavaju važnost društvenih i državnih institucija koje kolektivna nezadovoljstva integriraju u strukture društva. Revizije temeljnog “resursno-mobilizacijskog” modela istodobno uključuju i sve nazočnije zahtjeve da suvremene sociološke teorije pokušaju prevladati mikro/makro dualizam te da integracija u suvremenim društvima pretpostavlja strategiju uključivanja individualnih u kolektivne identitete. Na taj se način maksimalizira strateška djelotvornost i individualnih i kolektivnih aktera.

Dualizam/dualitet djelovanja i strukture

Najvažniji prinos poimanju integracije u smislu povezivanja razine individualnog djelovanja u socio-kulturnu razinu dao je svojom teorijom strukturiranja engleski sociolog Antony Giddens. Ograđujući se od Habermasove teze o “kolonizaciji svijeta života”, Giddens naglašava značenje povjerenja koje ljudi imaju u društvenu organizaciju svagdašnjice (Giddens, 1988.). Distinkciju integracija sustava/socijalna integracija najprije je rabio na sličan način kao i Lockwood, ali mu je u recentnijim radovima ona poslužila za prevladavanje problema djelovanja i strukture. Upravo je taj pokušaj kontekstualiziranja aktera i djelovanja povezivanjem mikro/makro pristupa odlučujući da se njegova teorija i nazove polazištem “društva u individuama”.

Pojam strukture kod Giddensa (1988.) jednak je pojmu djelovanja. Riječ je o pravilima i resursima koji ulaze u produkciju i reprodukciju socijalnih sustava.¹⁷ Strukture su trajne institucionalne danosti u kojima se pojedinci kreću, a kojima se konfrontiraju te s kojima mogu živjeti i raspravljati. One postaju realne tek kad ih akteri uvuku u svoje djelovanje. Strukture djelovanju daju sigurnost i kontinuitet: bez njih bi akteri bili dezorijentirani i bespomoćni u svladavanju svagdašnjice. Struktura i djelovanje dvije su dimenzije iste stvari: djelovanje je kompetentna

aktivnost pojedinca, a struktura omogućuje, ali istodobno i ograničava djelovanje (Giddens, 1988.:78).¹⁸

Pojam strukture kod Giddensa u najužoj je vezi s pojmom sustava. Sustavi imaju "strukturu" nadređenu pojedincima. Suvremena društva mogu se analizirati samo ako se djelovanje pojedinaca i društvene strukture ne promatra kao suprotnost nego kao uzajamni odnos. Socijalna integracija u tom se smislu odnosi na situaciju u kojoj su akteri "ko-prezentni", a integracija sustava na situaciju u kojoj nisu prezentni. Giddens, pritom, polazi od pretpostavke da je riječ o kompetentnim, svjesnim akterima koji su u tijeku socijalizacije izrasli u autonomne, odrasle ljude sposobne za refleksivnost i samorefleksivnost.¹⁹ Suprotnost, odnosno dualizam, djelovanja i strukture treba se zamijeniti konceptom dualiteta: djelovanje i struktura trebaju se analizirati u njihovu međusobnom odnosu (Giddens, 1988.:215).

Taj "pomirujući" karakter Giddensova načina objašnjavanja "društva u individuama" u suprotnosti je s koncepcijom njemačkog teoretičara Ulricha Becka čiji su tekstovi često iznimno provokativni. Međutim, i kod Becka se dualitet djelovanja i strukture može razumjeti kao cilj analize suvremenih društava (Beck, 1986.; 1991.). Njemu su, međutim, važniji strahovi kojima su ljudi izloženi, nego pitanja sustava i strukture. Egzistencijalni strah, odnosno identifikacija sa sustavom za Becka je pitanje ne samo ekonomskih, političkih i ekoloških uvjeta življenja, nego i "struktura" pojedinaca (Beck, 1986.).

Po Beckovu mišljenju moderna zapadna društva žive danas u razdoblju radikalne krize prve "modernizacije" društva i kulture, odnosno u razdoblju tzv. industrijske modernizacije ili "druge moderne".²⁰ Dok je društvo tzv., "prve moderne" bilo rascijepano u društvo institucija i društvo pojedinaca, u "društvu rizika" institucije postaju ovisne o pojedincima.²¹ Ljudi su, doduše, "oslobođeni" krutih klasno-slojnih podjela koje su određivale njihov život i njihove identitete, krutih definicija spolnih i generacijskih uloga i krute hijerarhije vođa i podređenih i stoga su autonomniji. Međutim, industrijska je moderna još uvijek polovična, jer zadržava neke "predmoderne" elemente. "Druga modernizacija" je refleksivna: bavi se sama sobom, vlastitim oblicima življenja i rada. Modernizacija u okviru industrijskog društva nadomješta modernizaciju premisa industrijskog društva. Uzdrmane su, po Beckovu mišljenju, temeljne koordinate industrijske moderne, obitelj i zanimanje, vjera u znanost i napredak te je nastupio nov sumrak mogućnosti i rizika (Beck, 1986.; 1991.).

Za razliku od Giddensova povjerenja u društvenu organizaciju svagdašnjice, Beck ističe tamne strane individualizacije i globalna samougrožavanja “društva rizika”. Suvremena društva karakterizira istodobno napredovanje i nazadovanje. Zbog oslobađanja od tradicionalnih veza i gubitka sigurnosti pojedinci postaju istodobno i slobodniji i nesigurniji. Ta se nesigurnost, međutim, zbog globalne raspodjele ekoloških, ekonomsko-političkih, društvenih i individualnih rizika nadoknađuje novim pripadnostima. Pojedinci se povezuju novim zajedništvima, pa nisu potpuno dezorijentirani (Beck, 1986.).

Međutim, ne individualiziraju se samo šanse nego i rizici. Zakazivanje se, primjerice, vrednuje kao osobna krivica. Stoga masovna nezaposlenost ne rezultira više masovnim protestima, nego dovodi do tisuća nesretnih sudbina. Individualizacijom rizika povećava se društvo učinka²² te je, drži Beck, potrebno radikalno preoblikovati dosadašnje stanje “organizirane neodgovornosti”. Da bi se to postignulo, potrebno je integrirati sadržajno i analitički mikro/makro aspekte, odnosno pojedince i društva analizirati u međusobnoj povezanosti.

Zaključak

Pojam integracije u suvremenim sociološkim teorijama mijenja se, na isti način na koji se mijenjaju ideje o uspostavljanju društvene strukture globalnih tipova društva. Do kraja šezdesetih godina integracija se uglavnom upotrebljavala kao sinonim za socijalni konsenzus i stoga kao element homogenizacije društva. Sve izraženija individualizacija i pluralizacija suvremenih, postindustrijskih društava involvira, pak, potrebu da se pojam integracije interpretira u svjetlu novog pluralizma. Kontekstualizacija, pak, integracije u hrvatsko društvo trebala bi, međutim, voditi računa o činjenici da je ono istodobno određeno i predmodernim i modernim, a na razini životnih stilova, posebno mladih, čak i postmodernim elementima. Zato bi analize integracijskih procesa u takvom, neizdiferenciranom tipu društva trebale uključivati odrednice koje specificiraju integraciju i u preindustrijskim, i u industrijskim, i u postindustrijskim društvima.

BILJEŠKE:

¹ Ideja o raspadu linearnog životnog tijeka uz istodobno uspostavljanje ideje o razvojnog životnog tijeku povezana je s raspadom temeljnog modela industrijskih društava po kojem su životi muškaraca bili cijeli život linearno organizirani oko jedne karijere i jednog braka. Kao posljedica sve veće nazočnosti žena na tržištu radne snage, što je sa so-

bom povuklo revalorizaciju socijalne nejednakosti zasnovane na spolu, postalo je “vjerojatnije da će se i muškarci i žene pomicati u radnu snagu i izvan nje u različitim razdobljima u tijeku života” (Block, 1990.:11)

² Tönnies razlikuje organsku volju i volju izbora. “Organska volja je psihološki ekvivalent ljudskog tijela ili načelo jedinstva života (...) Volja izbora je slika samog mišljenja.” (Tönnies, 1988.:73). Organskoj volji pripada instinkt, volji izbora proračunato kalkuliranje.

³ Moral koji je odgovarao segmentiranom društvu je zakržljao, a novi se još nije razvio “da ispuní prostor koji je prvi napustio u našoj svijesti (...); novi život koji se konačno razvio nije se mogao potpuno organizirati i organizirao se tako da se nije razvila potreba za pravdom.” (Durkheim, 1988.:479)

⁴ Organizma, osobnog sustava, sustava kulture i društvenog sustava.

⁵ AGIL shema nazvana je po početnim slovima engleskih naziva četiriju funkcionalnih preduvjeta. To su *adaptation*, odnosno prilagođavanje sustava uvjetima okoline; *goal attainment*, odnosno postizanje ciljeva; *integration*; te *latency*, odnosno održavanje strukture.

⁶ Nakon konferencije o mikro/makro pristupima održane 1984. godine u Njemačkoj, postalo je jasno da, osim sociologa koji se eksplicite priklanjaju jednom ili drugom polazištu, postoje i sve izraženije tendencije koje nastoje smanjiti razlike između ta dva pristupa.

⁷ Pojam *autopoiesis*, odnosno samoreferenciju Luhmann preuzima od čileanskih biologa H. Maturane i F. Varela koji ga upotrebljavaju za one žive organizme koji se reproduciraju “iz sebe samih”. Luhmann sinonimno upotrebljava pojmove *autopoiesis*, samoreferencija i samoorganizacija u smislu samoorganizacije sustava. *Autopoiesis* znači da nema ni *inputa* jedinice u sustav ni *outputa* jedinice iz sustava. Sustav operira kao samoreferencijalni – zatvoreni sustav.

⁸ I implicitnom samoreferencijom sustav proizvodi komunikacije i na taj se način diferencira. Eksplicitnom samoreferencijom sustav komunicira “o vlastitoj komunikaciji i stoga *identificira* samog sebe (Luhmann, 1987.:113). Implicitni i eksplicitni samoodnos, odnosno samoreferencija teško se mogu međusobno odvojiti, jer komunikacija uvijek pretpostavlja suodnos i komunikaciju o nečemu.

⁹ “U tom smislu socijalni sustavi se međusobno razlikuju s obzirom na upotrebu komunikacije kao autopoietičnih komunikacija i ponovno unose razliku između sustava i okoline u sustavu. (...) Ta osnovna operacija i razlikuje i definira sustav, upotrebljavajući samoreferencijalne veze da bi *tako prisilila razliku između samoreferencije i vanjske referencije kao načina dodavanja daljnjih operacija*” (Luhmann, 1987.:113).

¹⁰ Pojam sustava kod Luhmanna ne odnosi se automatski na društvo. On pojmom sustava određuje i društvene sustave, i mehaničke sustave (npr. strojeve), i “psihičke sustave”, odnosno ljude. O socijalnom sustavu se, po Luhmannovu mišljenju, može govoriti tek kada se djelovanje više osoba smisleno međusobno odnosi te se zbog te povezanosti može razgraničiti od okoline kao nesustava. Sustavi nastaju stabiliziranjem Unutra/Izvana razlike, odnosno razlikovanjem sustava od njegove okoline. Okolina nije okoliš, nego sva kompleksnost koja se nalazi izvan sustava. Luhmann drži da i “psihički sustavi”, odnosno osobe ne pripadaju socijalnom sustavu, nego njegovoj okolini. (Luhmann, 1984.)

¹¹ Misli se da su različiti društveni podsustavi (privreda, kultura i sl.) sve više specijalizirani, a ipak su sve više funkcionalno povezani. Stupanj funkcionalne diferencijacije suvremenih društava, tvrdi Luh-

mann, odlučujući je kriterij napretka, a bez funkcionalne diferencijacije nema kompleksnosti.

- ¹² Habermas razlikuje tri osnovne društvenu formacije: predvisokokulturna plemenska društva, neindustrijska tradicionalna društva i moderna društva (Habermas, 1987.). Moderna, pak, društva dijeli na liberalni, organizirani i kasni kapitalizam. Za svaku društvenu formaciju, po Habermasovu mišljenju, postoje tipična načela organizacije, odnosno visoko apstraktna pravila koja su tipična za određeno društvo. Načelo organizacije, a time i stupanj razvoja društva prepoznamo po tome je li i kako je izdiferenciran rodbinski, odnosno socijalni, politički i privredni sustav.
- ¹³ Mjerilo krize su osnove identifikacije koje društvo nudi ljudima, odnosno situacije u kojima se ugroženim osjeća vlastiti socijalni identitet. "Smetnje integracije sustava ugrožavaju ustrojstvo samo u mjeri u kojoj je u opasnosti *socijalna integracija (...)*" (Habermas, 1982.:12).
- ¹⁴ Svijet života stvara socijalnu integraciju jer je on konglomerat našeg socijalnog podrijetla i naše bivše i sadašnje grupne pripadnosti, odnosno naše bivše i sadašnje okoline. Pripadnici "socijalnog kolektiva (...)" dijele svijet života" (Habermas, 1985.:185) i iz njega preuzimaju i znanja i načine djelovanja (Berger, Luckmann, 1992.).
- ¹⁵ "Strukture svijeta života stvaraju forme intersubjektivnosti i mogućeg sporazuma" (Habermas, 1981.a:192)
- ¹⁶ Homans, pritom, ukazuje na činjenicu da institucije nisu ništa drugo nego snop pojedinačnih djelovanja koja slijede temeljne zakone na koje se može svesti svaka socijalna realnost (Homans, 1972.:62-69). To su hipoteza uspjeha prema kojoj ljudi ponavljaju nagrađene načine ponašanja; hipoteza podražaja koja pretpostavlja da se češće javljaju ponašanja koja se češće nagrađuju; hipoteza vrijednosti prema kojoj je reakcija češća što je nagrada vrednija; hipoteza deprivacije/zadovoljenja prema kojoj vrijednost nagrade opada što je ponašanje u prošlosti bilo češće nagrađivano te hipoteza frustracije/agresije prema kojoj se kao reakcija na nepravredno neuspješno zadovoljavanje vlastitih interesa u protuaktivnostima na koncu javlja neka vrsta "distributivne pravde".
- ¹⁷ Pod "pravilima" Giddens misli na tehnike i postupke koji dolaze do izražaja u "praktičnoj svijesti", a pod "resursima" na sredstva koja su, uz pravila, potrebna da bi se uspostavili socijalni sustavi i na taj način održala produkcija i reprodukcija sustava (Giddens, 1988.).
- ¹⁸ Ograničavajući potencijal struktura ne treba shvatiti u smislu prisile kao sastavnog dijela društvenih struktura. Giddens govori o tzv. "strukturnoj prisili" koja nastaje u kontekstu djelovanja, tj. strukturalnih momenata aktera čije je djelovanje u nekoj situaciji suprotstavljeno (Giddens, 1988.). Taj se tip prisile razlikuje od tzv. "materijalne prisile" koja proizlazi iz danosti materijalnog svijeta i psihičkih obilježja, te tzv. "(negativnih) sankcija" kao tipa prisile koja proizlazi iz kažnjivih reakcija aktera koji je suprotstavljen drugom.
- ¹⁹ Riječ je o akterima koji "kao integralni aspekt onog što čine posjeduju sposobnost da za vrijeme dok to čine razumiju što čine" (Giddens, 1988.:36).
- ²⁰ Modernizacija po Beckovu mišljenju zahvaća prvenstveno tehnološku racionalizaciju, a potom promjenu socijalnih kataka, životopisa, životnih stilova, struktura odlučivanja, struktura moći, spoznajnih normi te oblika društvene participacije. Plug, parni stroj i mikročip su indikatori za mnogo dublje procese koji zahvaćaju i mijenjaju društvenu strukturu. Ta prva modernizacija, odnosno industrijaliza-

cija "nagrizla" je samo dio procesa na području proizvodnje (Beck, 1986.:25).

- ²¹ "U hodu refleksivnog moderniziranja institucije industrijskog društva gube svoje povijesne temelje, postaju proturječne, konfliktne, ovisne o pojedincu, pokazuju se kao otvorene za interne koalicije i socijalne pokrete. Pitanje o pojedincu postavlja se ponovno: ne izravno, ali preko zaobilaznog puta kritike institucije" (Beck, 1991.:192).
- ²² "Zaoštavanje i individualizacija socijalnih nejednakosti zahvaćaju jedno u drugo. Kao posljedica preobražavaju se problemi sustava u osobno zakazivanje i politički se reduciraju. U detradicionaliziranim oblicima života nastaje nova neposrednost pojedinca i društva, (...) u tom smislu što se društvene krize pojavljuju kao pojedinačne (...)" (Beck, 1986.:117).

- Alexander, J. C., Giesen, B., Münch, R., Smesler, N. J. (1987.) *The Micro-Macro Link*, Beverly-Los Angeles-London: University of California Press.
- Beck, U. (1986.) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere moderne*, Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Beck, U. (1991.) *Die Konflikt der zwei Modernen*, Frankfurt/M: Vortrag auf dem Soziologentag 1990. in Frankfurt/M.
- Bell, D. (1973.) *The Coming of Post-Industrial Society*, New York: Basic Books.
- Bell, D. (1976.) *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York: Basic Books.
- Berger, P., Luckmann, T. (1992.) *Socijalna konstrukcija zbilje*, Zagreb: Naprijed.
- Block, F. (1990.): *Post-industrial Possibilities*, Berkley: University of California Press.
- Dahrendorf, R. (1957.) *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*, Stuttgart.
- Dahrendorf, R. (1994.) Power Divisions at the Basis of Class Conflict, u: Colins, R. (ur.): *Four Sociological Traditions*, New York-Oxford: Oxford University Press.
- Durkheim, E. (1988.) *Über soziale Arbeitsteilung*, Frankfurt/M.
- Đurić, M. (1967.) *Sociologija Maxa Webera*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Giddens, A. (1988.) *Die Konstitution der Gesellschaft: Grundzüge einer Theorie der Strukturierung*, Frankfurt/M.
- Habermas, J. (1981.a) *Theorie kommunikativen Handelns Bd1: Handlungsrationality und gesellschaftliche Handelns*, Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1981.b) *Theorie kommunikativen Handelns Bd2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*, Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1985.) *Dialektik der Rationalisierung*, Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1987.) *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Zagreb: Naprijed.
- Homans, G. C. (1972.) *Grundfragen soziologischer Theorie*, Opladen.
- Homans, G. C. (1974.) *Social Behavior: Its Elementary Forms*, New York: Harcourt Braco Jovanovich.
- Homans, G. C. (1988.) Behaviourism and After, u: Giddens, A., Turner, J. (ur.): *Social Theory Today*, Stanford: Stanford University Press.

LITERATURA

- Katunarić, V. (1988.a) *Dioba društva*, Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Katunarić, V. (1988.b) Teorijski pluralizam u suvremenoj sociologiji, *Sociološki pregled*, vol. XXII br. 3, Beograd.
- Lockwood, D. (1979.) Soziale Integration und Systemintegration, u: Zapf, W. (ur.): *Theorien des sozialen Wandels*, Koln.
- Luhmann, N. (1975.) Integration, Organisation, Gesellschaft. Anwendungen der Systemtheorie, u: *Soziologische Aufklärung 2*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1984.) *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt/M.
- Luhmann, N. (1986.) *Ökologische Kommunikation. Kann die moderne Gesellschaft auf ökologische Gefährdungen einstellen?*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1987.) *The Evolutionary Differentiation between Society*, u: Alexander i dr. (ur.): *The Micro-macro Link*, Berkley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Lukić, R. (1987.) *Formalizam u sociologiji*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Lytard, J. F. (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Marx, K. (1907.) *Zur kritik der Politischen Ökonomie*, Stuttgart.
- Morris, A. D., McClurg Mueller, C. (ur.), (1992.) *Frontiers Social Movement Theory*, New Have and London: Yale University Press.
- Opp, K. D. (1978.) *Theorie sozialer Krisen. Apathie, Protest und kollektives Handeln*, Hamburg.
- Opp, K. D. (1986.) Das Model des Homo Oeconomicus. Eine Explication und eine Konfrontierung mit dem utilitaristischen Verhaltensmodell, u: *Analyse & Kritik*, 1.
- Parsons, T. (1951.) *The Structure of Social Action*, New York: Free Press.
- Parsons, T. (1954.) *Essays in Sociological Teory Pure and Applied*, New York: Free Press.
- Parsons, T. (1976.) *Zur Theorie sozialer Systeme*, Jensen, S. (ur.), Opladen.
- Parsons, T. (1977.) *Social Systems and the Evolution of Action Theory*, New York: Free Press.
- Parsons, T. (1991.) *Društva*, Zagreb: August Cesarec.
- Scott, A. (1990.) *Ideology and the New Social Movements*, London: Unwin Hyman.
- Simmel, G. (1958.) *Philosophie des Gelds*, Berlin.
- Spencer, H. (1965.) Zakon evolucije, u: Supek, R.: *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Zagreb: Matica hrvatska (111-121).
- Spretnak, C. (1988.) Postmodern Directions, u: Griffin, D. R. (ur.): *Spirituality and Society Postmodern Visions*, Albany: University of New York Press,
- Tönnies, F. (1988.) *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*, Darmstadt.
- Touraine, A. (1978.) *Per la sociologia*, Torino: Einaudi.
- Touraine, A. (1980.) *Postindustrijsko društvo*, Zagreb: Globus.
- Touraine, A. (1988.) *Il ritorno dell'attore sociale*, Roma: Editori Rinuiti.
- Weber, M. (1892.) *Die Verhältnisse der Zandarbeiter im ostelbischen Deutschland*, Leipzig.
- Weber, M. (1988.) *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen.